

Avrupa Siyasi Haritasının Yeniden Çizilmesinde Viyana Kongresi'nin Yeri ve Şark Meselesi
The Congress of Vienna and the Eastern Question in the Redrawing of the Political Map of Europe

*Ayşegül GÜLER**

Başvuru Tarihi: 23.05.2024

Kabul Tarihi: 29.09.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Fransız İhtilali Avrupa'nın siyasi yapısını hızla etkileyerek Avrupa monarşilerinin varlığını tehdit etmeye başlamıştır. Ancak Fransa kısa sürede ihtilal ilkelerinden geri ödünler vererek monarşiye evrilirken, ihtilal fikirleri Avrupa'yı sarsmaya başlamıştır. Napolyon'un Fransa'da iktidarını sağlamlaştırmak için başlattığı savaşlar rakipleri olan monarşilerin aralarındaki sorunları dondurup ittifak oluşturmalarına neden olmuştur. Napolyon Rusya'da mağlup edildikten sonra Avrupa'daki gelişmelerde Rusya Napolyon'u mağlup eden sıfatıyla etkin rol oynamaya ve Osmanlı topraklarındaki emellerini "Şark Meselesi" terimiyle her fırsatta ifade etmeye başlamıştır. Avusturya Başbakanı Metternich önderliğinde 1815'te toplanan Viyana Kongresi'nde Avrupa'da monarşilere karşı ortaya çıkacak eylemleri birlikte önlemeyi ve sınırların korunması kararlaştırılmıştır. Gerçekten de Avrupa'da ortaya çıkan 1830 ve 1848 ihtilalleri Avrupa'nın jandarmalığını üstlenen Çarlık kuvvetlerince şiddetle bastırılmıştır. Buna karşın Osmanlı vatandaşı Ortodoks ve Slavların devletten ayrılma teşebbüsleri siyasi, ekonomik ve askeri olarak Avrupalı güçlerce desteklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin propagandaları etkisizleştirmek ve dağılmayı önlemek için hayata geçirdiği Tanzimat ve Islahat Fermanları yanında Osmanlılık ideolojisini hâkim kılmaya teşebbüsleri beklenen etkiyi göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Viyana Kongresi, Avrupa, Şark Meselesi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karaman/ Türkiye, aysegulguler@kmu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5014-4825

Abstract

The French Revolution rapidly affected the political structure of Europe and began to threaten the existence of European monarchies. However, as France evolved into a monarchy by making concessions from the revolutionary principles in a short time, revolutionary ideas began to shake Europe. The wars launched by Napoleon to consolidate his power in France caused the monarchies to freeze their differences and form alliances. After Napoleon was defeated in Russia, Russia started to play an active role in the developments in Europe as the defeater of Napoleon and started to express its ambitions in the Ottoman lands with the term “Eastern Question” at every opportunity. At the Congress of Vienna, convened in 1815 under the leadership of Austrian Prime Minister Metternich, it was agreed to jointly prevent actions against the monarchies in Europe and to protect borders. On the other hand, the attempts of Orthodox and Slavic Ottoman citizens to secede from the state were supported politically, economically and militarily by European powers.

Keywords: Congress of Vienna, Europe, the Eastern Question.

Giriş

Avrupa krallıkları 11. yüzyılda kendi aralarında kıyasıya üstünlük mücadelesi sürdürmelerine karşın, papanın çağrısıyla Türklerin Anadolu ve Filistin’de varlığını sonlandırmak için düzenlenen Haçlı seferlerine birlikte katılıyorlardı. Hatta Müslümanlara karşı kazanacakları zaferin kendilerinin Avrupa’daki liderliğini pekiştirmesini umuyorlardı. Hristiyanlarca kutsal sayılan yerleri Müslümanlardan kurtarmak adına 1096-1099 tarihleri arasında düzenlenen I. Haçlı seferine hazırlıksız yakalanan Anadolu Selçuklu Devleti mağlup olunca Haçlılar Urfa, Antakya kontlukları ve Kudüs Krallıklarını kurmuştur. Bu dönemde haçlı kuvvetlerinin geçtiği güzergâh üzerindeki 50.000 ila 100.000 arasında Müslüman katledilmiştir. I. Haçlı seferinin kazanımlarını korumak için gerçekleştirilen II. ve III. Haçlı seferleri kralların katılmasına rağmen hedefine ulaşamamıştır. Çünkü Haçlı askerleri, kurtarmaya geldiklerini söyledikleri Hristiyanlarca baskına uğramış ve canlarını Müslümanlara sığınarak kurtarmışlardır. Bunlardan bazıları Müslümanlığı seçerek Torosların değişik bölümlerine yerleşmişlerdir. Devam eden süreçte IV. Haçlı seferi ise kendilerini davet eden Bizans’ın yağmalanmasına ve İstanbul’da yarım asır Bizans idaresini kesintiye uğratacak Latin Krallığının (1204-1261) kurulmasına şahitlik etmiştir.

Haçlı seferleri Avrupa’da bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Haçlı seferleriyle Avrupa, toprak kazanamadıysa da İslam dünyasından Avrupa’ya taşıdığı ilmi eserler, pusula, matbaa, kâğıt gibi

yeniliklerle toplumsal hayatta ilerlemenin önü açılabilmiştir. Haçlı seferlerinin önemli sonuçlarından sayılabilecek gelişme derebeylerle ilgilidir. Çünkü Haçlı seferlerine servetlerini ve şöhretlerini artırmak amacıyla katılan derebeylerin büyük bölümünün hayatlarını kaybetmesi, dönebilenlerin de askerlerini ve servetlerini yitirmeleri Avrupa'da derebeylik sisteminin yıkılarak yerine hızla güçlü krallıkların kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında haçlı zihniyeti kutsal ittifaklar şeklinde canlılığını sürekli diri tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin II. Viyana kuşatmasında (1683) başarısız olması Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı moral motivasyonu artırmıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren Rusya, Osmanlı Devleti'nin geleceğini tartışmaya açmıştır. Rusya Ortodoksluk ve Slavlık propagandalarıyla Osmanlı vatandaşı azınlıkların bağımsızlık taleplerini eyleme dökmeleri için gerekli şartları oluşturmuştur. Rusya ayrıca İngiltere ve Fransa çıkarlarını tehdit etme gücü bulunmayan ve hammadde ihtiyacını karşıladığı, sanayi ürünlerini çok rahat pazarladığı Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunuyor gibi gözükmiştir. 1815 Viyana Kongresi'nde Çarlık Rusya, birinci aşamada Osmanlı Devleti'nin Doğu Avrupa ve Balkan topraklarının, akabinde ise tüm topraklarının Avrupa krallıkları tarafından paylaşılması anlamında "Şark Meselesi" terimini diplomasının temel konularından biri haline getirmiştir.

Bu konuda "Şark Meselesi Şark'ta değil, garptadır" (Hayrettin Bey, ty, s.59) diyen Hayrettin Bey aslında Osmanlı Devleti'nin mücadele halindeki doğudaki komşularının Osmanlıyı parçalamak gibi bir hedeflerinin olmadığını ifade etmiş, tehlikenin batıdan geleceğine dikkat çekmiştir.

1. Fransız İhtilali'nin Viyana Kongresi'ne Kadar Avrupa'nın Siyasi Yapısına Etkisi

İngiltere ve Fransa'nın kara Avrupa'sında yaptıkları üstünlük mücadelesinde tarafların büyük kayıplarına rağmen netice alınamamıştır. İngiltere'nin bozulan mali yapısını düzeltmek amacıyla ihdas ettiği yeni vergileri sömürgelerde de uygulamaya koyması Amerika'daki sömürgelerince reddedilmiştir. İngiltere'nin sömürgelerinde güç kullanarak vergileri hayata geçirme hamlesi ABD bağımsızlık savaşına yol açmıştır. Bu gelişmeyi İngiltere'ye zarar verme fırsatı olarak gören Fransa, bağımsızlık mücadelesine ekonomik destek yanında asker göndererek de destek olmuştur. Ancak Amerika'ya asker olarak giden Fransızlar ABD'de yayımlanan Bağımsızlık Bildirisinde yer alan hakların kendi ülkelerinde de hayata geçirilmesini istemeye başlamışlardır. Bağımsızlık savaşına verilen askeri destek Fransa ekonomisini iyice çıkmaza sürükleyince yeni vergilerin hayata geçirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Kral uzun zamandır toplanmayan Genel Meclis'i toplantıya çağırmıştır. Bu gelişmeyi fırsata dönüştüren, siyasi haklardan yeteri kadar yararlanamayan burjuva sınıfının, oylamaların sınıf esası yerine nüfus oranına göre yapılması isteği reddedilmiştir. Bunun üzerine halk temsilcileri ve burjuva temsilcileri parlamentonun sol bölümünde toplanarak direniş başlatmıştır. Kral taraftarlarının, salonun solunda toplanıp binayı terk etmeyenleri solcu olarak

tanımlamaları siyasi literatüre solcu terimini kazandırırken kral kontrolü kaybetmiştir. Netice olarak 29 Ağustos 1789'da ihtilalin temelini oluşturan "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" yayımlanmıştır (Yurdusev, ty). Aslında burjuva sınıfının halk desteği sağlayarak gerçekleştirdiği ihtilal sıradan vatandaşlara bir yenilik getirmezken, onun etkisi Avrupa siyasi yapısında görülecekti. Çok geçmeden Fransız İhtilali, Avrupa'daki siyasi yapıyı temelden etkilemeye başlamıştı. Demokrasi vaatleriyle gerçekleştirilen ihtilal kısa sürede burjuvanın kontrolüne girerek monarşiye evrilmiştir. Diğer bir ifadeyle Fransız halkının efendisi değişmiştir. Avrupa'daki krallıklar ihtilal fikirlerinin kendi ülkelerinde hayata geçirilmesini önlemek için Fransa'ya karşı ittifaklar oluşturmaya başlamışlardır.

Yönetimi ele geçiren Napolyon'un iktidarını güçlendirmek, içerdeki tartışmaları önleyip dikkatleri dış politikaya kaydırmak amacıyla başlattığı 1798 Mısır'ı işgal girişiminde başarısız olması politik değişikliğe neden olmuş ve Fransa üstünlük mücadelesinde yeniden kara Avrupa'sına yönelmiştir. Osmanlı Devleti Rusya ve İngiltere'yle mücadele halindeyken Napolyon Rusları büyük bir mağlubiyete uğratmıştır. Topraklarını Osmanlı Devleti aleyhinde genişletmek isteyen Rus Çarı Aleksandr ile Napolyon arasında Temmuz 1807'de Tilsit Antlaşması imzalanmıştır. Rusya'nın İngiltere'yle iş birliğini engellemek isteyen Napolyon Tilsit görüşmelerde Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki boğazlar dışındaki isteklerini desteklemeyi taahhüt ederek (Saray, 1998, s.110) Çarın isteğine rıza gösteriyor gibi gözüküştür. Ancak bir yıl sonra yapılan Erfurt (1808) görüşmelerinde Rusların Osmanlı topraklarıyla ilgili isteklerine karşı çıkmıştır. Ekim 1808'de Fransa-Rusya arasında yapılan Erfurt Antlaşması ile Eflak-Boğdan ve Finlandiya Rusya'nın yayılma bölgesi olarak kabul edilmiştir. Rusya bu gelişmelerden sonra Fransız dostluğunun kendilerine bir şey sağlamayacağını düşünmeye başlamıştır (Ateş, 2009, s.142). Böylece Fransa-Rusya arasında Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik girişimler, İngiltere'nin sömürge yollarında stratejik konumdaki zayıf bir devletin bulunmasının faydalı olacağı fikrini gündeme getirmiştir. Bu fikrin İngiliz siyasetince desteklenmesi Osmanlı-İngiltere yakınlaşmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan Rus Çarı I. Aleksandr 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Hristiyanların korunması ve Osmanlı hakimiyetinden kurtarılması görevinin Rusya'ya verdiği inanıyordu (Armaoğlu, 1997, s.100). Bu nedenle de Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlere askeri, siyasi ve ekonomik destek sağlamıştır.

1811 yılına gelindiğinde ise Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden yana siyaset takip etmesi ve Rusya'ya karşı yapılacak saldırıda Osmanlı Devleti'yle ittifak arayışlarına yönelmesi Rusları kızdırmış ve giderek gerginleşen Fransız-Rusya ilişkileri 1812 Haziran'ında Napolyon'un ordularıyla Rusya'ya girmesine neden olmuştur. Napolyon'un savaş stratejisinin başarılı olmasının yegâne yolu Rusya'da sosyal bir devrim gerçekleştirmesiydi. Zira ülkesinden yüzlerce kilometre uzakta olan Napolyon'un

devrim gerçekleştirilmeden Moskova'yı elinde tutması mümkün değildi. Ancak bu saldırı Rusların bütün sosyal sınıflarının milliyetçilik kavramı etrafında Fransa'ya karşı birleşmesine neden olmuştur. Napolyon bu harekâtında Rus ordusunun tamamını imha edememiştir. Geri çekilmek zorunda kalan Fransız askerleri Rus milislerinin saldırısı, açlık ve soğuk yüzünden bozguna uğramıştır (Vernadsky, 2019, s.252). Çekilen Napolyon kuvvetlerini takip eden Rus Çarlığı orduları ve müttefiklerin 1814'de Paris'e girerek Napolyon'u mağlup etmesi, Hristiyanlık dünyasında barışı sağlama misyonu olarak değerlendirilmiştir (Kohn, 1991, s.117). Yine de mücadeleyi devam ettiren Napolyon kuvvetleri İngiliz ve Prusyalılar tarafından 1815'de Waterloo'da bozguna uğratılmıştır (Vernadsky, 2019, s.253). Netice olarak Avrupa'da Napolyon Savaşları bittiğinde Rusya, Avrupa'nın en geniş topraklı devleti ve Avrupa'da en büyük silahlı güce sahipti (Kohn, 1991, s.99). Büyük devletler sınıfına giren Rusya (Bolsover, 1966, s.265) Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca Paris'in Rus kuvvetlerince işgal edilmesi sonrasında Çar, Fransızlarla yapılan Barış Konferansına başkanlık ederek (Kohn, 1991, s.17) siyasi kariyerini onaylatmıştır.

2. Viyana Kongresi Ve Avrupa'nın Siyasi Haritasının Şekillendirilmesi

Napolyon'un yenilmesinden sonra, Fransız İhtilali fikirlerinin Fransa dışında yayılmasını engellemek ve Napolyon'un faaliyetleri sonucunda değişen Avrupa haritasını yeniden şekillendirmek için Fransa ve Osmanlı Devleti dışındaki Avrupa'nın dört büyükleri olan Rusya, Prusya, Avusturya ve İngiltere Viyana görüşmelerinde bir araya gelmiştir (Ateş, 2009, ss.154-155). Aslında Avusturya Başbakanı Metternich, Viyana Kongresi'ne Osmanlı Devleti'ni de davet etmiştir. Osmanlı Devleti ise toprak bütünlüğünün Avrupa devletleri tarafından garanti altına alınmasını bağımsızlığına zarar vereceği ve Avrupa'nın koruması altına girme olarak yorumlamanın dışında (Armaoğlu, 2020, s.27) kongrede, Balkanlardaki Hristiyan vatandaşlarıyla ilgili taleplerin gündeme geleceği ve ödün vermek zorunda kalacağını düşünerek kongreye katılmamıştır. Gerçekten de Viyana Kongresi'nde Ruslar Osmanlı'nın tahmin ettiği gibi katılımcıların dikkatini Osmanlı yönetiminde yaşayan Hristiyanların durumuna çekmeye çalışmış ve Osmanlı Devleti'nden "Şark Meselesi" olarak söz etmeye başlamıştır.

Aslında Rusların bu yöndeki çabaları yeni değildir. Çünkü geçmişte yaşanan bazı olaylar Rusların adım adım Ortodoksluk üzerinden ileri sürdüğü emperyal hedeflerinin gerekçelerinin altyapısını oluşturmuştur. İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra İtalya'ya giden Bizans soyundan Sofya (Zoya) ile Çar'ın evlenmesinden itibaren Ruslar kendilerini Bizans'ın varisi olarak görmeye başlamışlar, Moskova'yı III. Roma olarak adlandırmışlardır. Ayrıca kiliselerin kubbelerine ters çevrilmiş hilalin üzerine haç yerleştirilerek eski haçlı geleneği yeniden canlandırılmıştır (Hayrettin Bey, ty, s.59).

Çalışmalarını komisyonlar halinde yürüten uluslararası ilk kongre olması açısından ayrı bir öneme sahip 1815 Viyana Kongresi'nde, (Ateş, 2009, ss.154-157) Rusya ve müttefikleri Avrupa'yı şekillendirmiştir. Avrupa'nın siyasi haritasının çizilmesinde Rusya aktif olarak rol oynamıştır (Ortaylı, 2020, s.194). Avusturya ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasını teklif etmişlerse de Rusya bu teklife itiraz etmiştir.

Avusturya Başbakanı Metternich sistemi olarak da anılan ve Avrupa'da statükoyu silah gücüyle ayakta tutmayı amaçlayan Viyana Kongresi kararları İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından imzalanan Viyana Sözleşmesi ile oluşturulmuştur. Sözleşme imparatorluklar içinde ortaya çıkabilecek ayrılıkçı hareketleri desteklememeyi ve devlet sınırlarının değiştirilmemesini öngörüyordu (Ateş, 2009, s.155). Waterloo bozgunundan sonra Elbe adasına sürgüne gönderilen Napolyon ise adasından kaçarak Mart 1815'de tahtına geçmiş ve mücadeleye girişmişti (Armaoğlu, 1997, s.76). Çar Aleksandr, ilahi gücün kendisine Avrupa'yı "Napolyon adındaki zorbadan kurtarma görevini" verdiği inanıyordu. Diğer taraftan zorba olarak nitelendirdiği Napolyon'un yerini almak istiyordu (Ateş, 2009, s.205). Eylül 1815'de Viyana'da bir araya gelen Rusya, Prusya, Avusturya temsilcileri Fransız İhtilalinin getirdiği fikirlerden etkilenmemek için Rus Çarı I. Aleksandr'ın önerisiyle batı devlet sistemi içinde örgütlenmenin ilk adımı olarak kabul edilen "Kutsal İttifak" kurmuştur. İttifaka kutsal sıfatının verilmesinin nedeni, imzacı devletlerde yönetme yetkisinin ilahi güçten alındığının vurgulanmak istenmesiydi.

Fransız İhtilaline tepki olarak ortaya çıkan bu kutsal ittifakta sınırların birlikte korunması kararlaştırılmış, üç hükümdar barış yolundan ayrılmayacaklarına söz vermiş ve mevcut idarelerin devamı konusunda birbirlerine yardım etmeyi kararlaştırmıştır. Hükümdarlar Fransa'nın emellerine ulaşmasını engellemek amacıyla toplanmışlardı. Kasım 1815'de Rusya'nın Avrupa'da uzunca bir süre hakimiyetini sürdürme amacına hizmet eden (Kurat, 2014, s.329) "dörtlü ittifak" anlaşmasına Fransa Kralı ve Papa dışındaki Hristiyan hükümdarlar dahil olmuştur (Ateş, 2009, ss.205-206). Aslında bu anlaşma siyasi olmaktan ziyade dini bir içeriğe sahipti. İmzacılar kendilerini aynı Hristiyan ulusunun mensupları olarak düşünmüştür. Kutsal ittifakta yer alan devletlerden Rusya Ortodoks, Avusturya Katolik ve Prusya Protestan mezheplerinin temsilcileri olarak yer alıyordu ve kendilerine bağlı milletlere de koruyacaklarına söz vermişlerdi. Bazıları bu belgeyi hükümdarların iyi niyetinin bir göstergesi olarak kabul ederken birçok diplomat Rusya'nın yeni emperyalist dizaynlarının bir maskesi olarak yorumlamıştır (Vernadsky, 2019, ss.254-255). Rusya, Viyana kararları ve Kutsal İttifak anlaşmalarıyla kendisine Hristiyan dünyasından gelebilecek tehlikelerin önüne set çekerek Osmanlı Devleti'ne karşı bütün gücünü harekete geçirme imkânı elde etmiştir.

Kendini haçlı güçlerinin temsilcisi olarak ilan etmesinin temel nedeni de, emperyal amaçlarını dini gerekçelerle haklılaştırmaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır.

Bu noktada Rusya'nın rolü önemlidir. Çünkü Rusya 1736, 1768, 1787 savaşlarından önce Hristiyanları sürekli ayaklanmaya teşvik ederek Osmanlı kuvvetlerine karşı üstünlük sağlamayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması Rusya'nın ihtiraslarını körüklemiş ve her fırsatta Osmanlı topraklarına yönelik hedeflerini açıklar hale gelmiştir. Rusya'nın kendi emperyalist hedeflerine ulaşmak amacıyla Hristiyan halkın dini inançları istismar edilmiştir (Saray, 1998, s.112). Çok geçmeden Ruslar, "Kutsal İttifak'ın" ruhuna aykırı düşen hareketlere girişmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı Rumların isyanına yardım etmiştir (Kurat, 2014, s.329). Hedef aldığı kitleye göre Ortodoksluk veya Slavcılık propagandasına yönelen Ruslar Avrupa'da oluşturulan mukaddes ittifakı da arkasına alarak Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan politikasını yoğunlaştırmıştır.

Viyana Kongresi'nde Varşova Büyük Dukalığı dikkat çekmektedir. Çünkü bölge Rusya, Avusturya ve Prusya arasında paylaşılmıştı. Ancak Polonya 1815'de gerçekte bağımsız devlet olmamasına ve sınırlı bir özerklik öngörülmesine rağmen bağımsız bir devletmiş gibi hareket etmeye başlamıştır. Polonyalılar 1825'de Rus Çarı Aleksandr'ın ölümü üzerine isyan ettiyse de I. Nikola bu ayaklanmayı şiddetle bastırmıştır. Ruslar birçok Polonyalıyı idam ederken birçok Polonyalı da Sibirya'ya sürgün edilmiştir (Armaoğlu, 1997, ss.123-124). Diğer yandan Avrupa'da 1820'de ortaya çıkan ihtilaller ABD'yi rahatsız etmiş, ABD'nin "Monroe doktrini" olarak adlandırılan deklarasyonu yayınlamasına neden olmuştur. Rusya'nın denetimi altında bulunan Alaska'dan Pasifik'e doğru sarkmasından endişe duyan ABD Başkanı Monroe Aralık 1823'te kongreye gönderdiği mesajla Avrupa'yla ilişkilerin ticari seviyede yürütülmesini öngören ABD dış politikasının esaslarını oluşturan "Monroe doktrini" deklarasyonunu yayınlamıştır. Bu strateji I. Dünya Savaşı'na kadar uygulanmıştır (Ateş, 2009, ss.209-212). Avrupa'da Fransız İhtilali'nin artçı şokları olarak ortaya çıkan 1830 ihtilalinden sonra 1815'te kurulan Avrupa statüsü değişerek yeni güçler dengesi oluşmaya başlamıştır (Uçarol, 2006, s.132). Rusya Avrupa'da Viyana Kongresi'yle oluşturulan statükonun korunmasının baş aktörü olmak istemiş ve özellikle Polonya ve Macar sığınmacılar Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında yeni sürtüşmelere neden olmuştur.

Macarlar Hristiyan olmakla birlikte Türklere etnik bakımdan akraba olmaları nedeniyle Osmanlı Devleti, Macarların 1848 bağımsızlık hareketine yakın ilgi göstermiştir. Macarların 1848 Macar bağımsızlık hareketi 1849 Ağustos'unda Temeşvar yenilgisi sonucu Rus kuvvetlerince kanlı bir şekilde bastırılmasıyla başarı umudu kalmayan Macar siyasetçilerinin önemli bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Ruslar 1830 ve 1848 ihtilallerinde güç kullanarak ihtilal taraftarlarını sindirmekle kalmamış, Osmanlıya sığınan mültecilerin teslim edilmesini talep ederek yeni bir

saldırının gerekçesini oluşturmayı amaçlamıştır. Macarlar ve Polonyalı milliyetçilerin bağımsızlık istekleri Osmanlı çıkarlarına uymamasına rağmen Osmanlı Devleti Ruslarından kaçarak sığınan mültecilerin Rusya ve Avusturya'ya teslim edilmesini kabul etmemiştir. Osmanlı Devleti yaptığı açıklamada mültecilerin iade edilmemesini tamamen insancıl duygulara dayandırmıştır. Ancak İngiltere, Avusturya ve Rusya Osmanlı Devleti'ni zorlamak için İstanbul'daki elçilerini geri çekmişlerdir. Rusya'nın ultimatoma boyun eğmeyen Osmanlı Devleti ara bir çözüm bularak mültecilere Müslüman olmayı teklif etmiş, mültecilerin birçoğu Müslüman olup Osmanlı ordusunda görev almıştır. Bu durum Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmıştır. Macarlardan Müslüman olarak Osmanlı Devleti'nde kalanlar Kütahya'ya yerleştirilmiş ve böylece Avusturya'yla sorun çözülmüştür (Armaoğlu, 2020, s.173). Bu insancıl davranış Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı kamuoyu ve yöneticilerin aralarındaki yaklaşım farkını açıkça ortaya koymuştur. Mültecilerin teslim edilmemesi İngiliz, Fransız hatta Amerika kamuoyunda büyük bir sempati uyandırmış ve Osmanlı lehine gösteriler yapılmıştır. Gösteri yapan İngiliz gençler, Londra'da Osmanlı elçisi Muzuros Paşa'ya rastlayınca onun arabasının atlarını sökerek elçiliğe kadar kendileri çekmiştir (Armaoğlu, 2020, ss.173-174). Ortaya çıkan gelişmeler hak taleplerinin askeri tedbirlerle önlenemeyeceğini göstermiş mutlakiyetler yumuşamak zorunda kalmıştır. Böylece Avrupa'da güçler dengesinde önemli değişiklikler ortaya çıkmaya başlamıştır (Uçarol, 2006, s.138).

Diğer taraftan Almanya'nın giderek güçlenmesi Fransa'nın yanı sıra İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. Almanya'nın hayat sahasını Rusya'nın denetimi altındaki topraklara genişletme ihtimalinin bulunması Rusya'nın fazlasıyla rahatsız olmasına neden olmuştur. İngiltere ise, Rusya'nın güneye inmesini engellemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü savunmaktaydı. Ancak Almanya'nın Rusya'dan daha ciddi bir tehlike oluşturmaya başlaması üzerine İngiltere, Osmanlı politikasını değiştirmiş ve Rusya'yı yanına çekebilmek için Osmanlı toprakları üzerindeki isteklerinde ödün vermeye başlamıştır (Ateş, 2009, ss.243-244). İngiltere bu doğrultuda 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Osmanlıya Ruslara karşı yardım vaadinde bulunarak Kıbrıs'a yerleşmiş ve paylaşımaya katılırken sömürgelerine giden Hindistan yolunu da güvenlik altına almıştır.

3. Şark Meselesi

Şark Meselesini Müslüman Türklerle Hristiyan Avrupa arasındaki ilişkileri Malazgirt Savaşı'na kadar götürmek mümkündür. Anadolu'ya yoğun olarak yerleşilmesi ve denetimin sağlanmasıyla (Djuvara ve Şekip, 1979, s.19) haçla-hilalin mücadelesi haçlı seferleriyle savaşa evrilmiştir. Hristiyan dünyasının temsilcisi olan İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ile İslam dünyasının temsilcisi olan Osmanlı Devleti arasında 19. yüzyılda yoğunlaşan ilişkilerin tamamı "Şark Meselesi" olarak ifade edilir. Bu anlamda "Şark Meselesi" Osmanlı hakimiyeti altındaki Hristiyan toplulukların

bağımsızlıklarının kazandırılması, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve topraklarının paylaşılması anlamına gelmektedir. Zira Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarında dünya üzerindeki konumu ve topraklarının büyüklüğünden kaynaklanan dünya politikalarına yön veren devletlerden biri sayılmasa bile dünyanın en güçlü devletlerinden biriydi (Ateş, 2009, ss.283-284). Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırma amacını ifade eden “Şark Meselesi” terimi Avrupalıların Osmanlıyla ittifaklar halinde veya tek tek mücadeleleri yanında kendi aralarında da çatışmalara neden olmuştur (Uçarol, 2006, ss.49-50). Ancak Osmanlı idaresi hakimiyeti altında milyonlarca Hristiyan yaşamasına, Fransa ve İspanya'nın Müslümanlara yaptığı gibi Hristiyanları göçe zorlamaya veya onları yok etmeye gücü yettiği halde böyle bir yola gitmemiştir (Djuvara ve Şekip, 1979, s.27). Aksine gayrimüslimlere geniş özgürlük alanı sağlayarak inançlarını yaşamaları ve benlilerini koruyup geliştirmeleri için güvenli bir ortam oluşturulmuştur.

Rusya ise 1736, 1768, 1787 savaşlarından önce Hristiyanları sürekli ayaklanmaya teşvik ederek Osmanlı kuvvetlerine karşı üstünlük sağlamayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflaması Rusya'nın ihtiraslarını körüklemiş ve her fırsatta Osmanlı topraklarına yönelik hedeflerini açıklar hale getirmiştir. Üstün askeri gücüne rağmen Osmanlı ile mücadele edemeyeceğini gören Rusya kendi emperyalist hedeflerine ulaşmak amacıyla Hristiyan halkın dini inançlarını istismar etmiştir (Saray, 1998, s.112). Avrupa açısından Şark Meselesinin evrelerini ifade etmek gerekirse birinci evre diyebileceğimiz 1071'den 1683'e kadar güç ve inisiyatifin Osmanlı'da olduğu ve tek başına rakipleriyle mücadele etme kudretine sahip olduğu dönemdir. İkinci evre 1683 Viyana seferi sonunda Avrupa'da Türklerin yenilebileceği kanaatinin oluşmasına karşın Osmanlı'nın münferit birkaç başarı dışında sürekli toprak kaybederek doğuya çekildiği dönemdir. 1683'ten-13 Eylül 1921'de işgalcilerin ilerlemesine nokta konulan Sakarya Zaferine kadar geçen dönemde ise güç ve teknik üstünlük Hristiyan Avrupa'nın eline geçmiştir. Avrupa Osmanlı'nın doğuya itilme stratejisini öncelikle Balkanlarda uygulamaya koymuştur. 1699 Karlofça, 1716 Pasarofça, 1774 Küçük Kaynarca, 1838 Balta Limanı, 1878 Berlin Antlaşması, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı Osmanlı'yı Balkanlardan doğuya itmenin aşamaları olmuştur (Kodaman, 2014, s.245).

Yine Rusların desteğiyle kontrolden çıkan 1821 Mora ayaklanması Şark Meselesini Avrupa'nın gündemine taşıyan hareket olmuştur. Osmanlı Devleti ise Rusya'nın Balkanlarda isyanlar çıkartarak imparatorluğu parçalamasını engellemek için idari düzenlemelere yönelmiştir. 1839'da yayımlanan Tanzimat Fermanı'yla vatandaşlarını hukuki açıdan eşit hale getirmiştir. Vatandaşları arasında etnik ve dini ayırım gözetmediğini ifade eden Osmanlılık ideolojisini hâkim kılmaya çalışmıştır. Ancak Tanzimat Fermanı'yla getirilen haklar dış müdahaleyi engellemek yerine Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleler için gerekçe olarak kullanılmıştır.

Rus Çarlığı'nın 1815 Viyana Kongresi'nde Türklerin Avrupa'dan doğuya atılması anlamında Osmanlı Devleti'ni gündeme taşımasıyla "Şark Meselesi" terimi siyasi literatüre girmiştir. Ruslar 1815'ten itibaren Osmanlı Devleti'nden "Şark Meselesi" olarak söz etmeye başlamış ve bu deyim bundan sonraki dönemde Avrupa diplomasisinde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1815 Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa diplomasisinin tartıştığı en önemli konulardan biri Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Hristiyanların durumuyla ilgili Rusya ve diğer Avrupa devletlerinin ilgilenmesini ifade eden "Şark Meselesi"ydi. Daha sonra gündeme gelen "Balkan politikası" kavramı ise doğu politikasının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır (Ateş, 2009, s.319).

1840'lara gelindiğinde İngiltere, Rusya, Fransa arasında "Şark Meselesi" nedeniyle büyük bir sürtüşmeye kapı aralanmıştır. 1848 İhtilali Rusya'yla Fransa'nın arasının açılmasına neden olurken, Fransız Kralı III. Napolyon'un dış politikadaki saldırgan tavırları Rusya-Fransa ilişkilerini iyice gerginleştirmiştir. III. Napolyon içerde kilisenin desteğini sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti'nden kutsal topraklarda yaşayan Katolikler için bir kısım ayrıcalıklar istemiştir. Osmanlı Sultanı Avrupa'daki güç dengesini dikkate alarak Fransa'nın desteğinin devamı amacıyla Kudüs'te Beytül Lahim kilisesindeki Katoliklerin haklarını genişletmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların koruyuculuğu hakkını elde ettiklerini ileri süren Ruslar ise dengenin Katolikler lehine bozulduğunu ileri sürerek Ortodoks kilisesi haklarının geri verilmesini istemiştir. Böylece konu kısa sürede Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olmaktan çıkmıştır. Gerçekte ise Ortodokslardan alınıp Katoliklere verilen bir hak yoktur. Ortodokslar Rusya'nın liderliğinde, Katolikler Fransa'nın liderliğinde toplanınca konu Avrupa'nın mezhep mücadelesine dönüşüp tüm Avrupa meselesi olmuştur. Osmanlı Devleti iç hukukuna göre konuyu tatlıya bağladıysa da kabul görmemiştir. Zira konu kilisede kimin daha fazla yetkiye sahip olduğu değil Osmanlı topraklarından kimin daha fazla pay alacağı mücadelesiydi. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'yla istişaresinden sonra Rusya'nın talepleri reddedilmiştir. Ancak Rusya isteklerini askeri güç kullanarak kabul ettirmek için Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Eflak ve Boğdan Prenslüklerine saldırmıştır (Vernadsky, 2019, s.269).

Sonrasında Osmanlı kuvvetlerinin karşılık vermesiyle Kırım Savaşı (1853-1856) başlamıştır. Savaşta konu kutsal yerler olmadığı halde tarihte ilk defa Hristiyan bir devlete karşı İngiltere, Fransa ve Sardunya Krallığı Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak Rusya'ya karşı savaşmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa Kafkasların da dahil edilmesi talepleri kabul görmemiştir. Oysa Ruslara karşı Kafkaslarda açılacak bir cephe Rusya'nın Kafkaslar ve Türkistan'da elde ettiği kazanımları ortadan kaldıracıydı. Avrupa savaşa Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engellemek için dahil olduğunu ortaya koymakta bir mahsur görmemiştir. Savaş sonunda imzalanan Paris Antlaşması'yla (1856) Osmanlı

Devleti kâğıt üzerinde Avrupa devleti sayılıp toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa devletlerinin garantisi altına alınmıştır. Bu Rusya tarafında, Rusya'nın II. Katerina döneminden itibaren Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği genişleme faaliyetlerine set çekildiği düşünülmüştür. Osmanlı Devleti ise Paris Barış Görüşmelerinde Hristiyan vatandaşları için yeni taleplerin önüne geçmek için Islahat Fermanı'nı yayımlamıştır. Ancak cephede elde ettiği başarıyı masada koruyamayan Osmanlı Devleti'nin, Islahat Fermanı'nın uygulamasını takip gerekçesiyle iç işlerine karışılması hukukileştirilmiştir. Göreceli de olsa Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti eden ve Karadeniz'i donanmadan arındırmayı öngören Paris Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin Rus tehdidinden korunması amaçlanmışsa da aksine Rusya'nın Karadeniz'den gelecek tehditlere karşı korunması sağlanmıştır. Bu durumdan yararlanan Rusya, Türkistan'da rahat ilerleyebilmiştir. Paris Antlaşması, 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'nın yenilmesiyle hükmünü kaybetmiştir. Fransa-Prusya Savaşı devam ederken Rusya, Karadeniz'in silahtan arındırılması ve tarafsızlaştırılmasına uymayacağını ilan etmiştir. Çok geçmeden Osmanlı toprak bütünlüğünün garanti altına alındığı ifadesinin öneminin olmadığı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla teyit edilmiştir. Bismarck'ın Berlin Kongresi'nde Avrupa hukukundan yararlanmak üzere devletin hakkını savunmaya teşebbüs eden Osmanlı delegelerine "O hukuk size göre değil" diyerek susturmasıyla Avrupa hukukundan yararlanmanın ne anlama geldiği anlaşılmıştır (Beydilli, 2007).

Osmanlı Devleti dağılırken devletin sahip olduğu topraklar üzerinde büyük güçlerin çok şiddetli nüfuz mücadelesine girdikleri görülmüştür. Şark Meselesinin Balkanlarda Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve diğer Hristiyan unsurların bağımsızlıklarıyla neticeleneceği anlaşılınca büyük devletler Şark Meselesini Anadolu'ya kaydırmakta bir sakınca görmemiştir (Kodaman, 2014, s.246). I. Dünya Savaşı döneminde İtilaf devletleri kendi aralarında yaptıkları paylaşma planlarıyla neticeye vardıklarını düşünmüştür. Planların sahada uygulamaya koyulması amacıyla başlatılan Anadolu işgalleri Kuva-yi Milliye hareketiyle engellenmiştir.

Sonuç

Avrupa'da Müslümanlara karşı oluşan önyargılar onların kendilerini güçlü gördükleri dönemlerde intikam amaçlı eyleme dönüşmüşse de 19. yüzyıla kadar yaptıkları askeri seferlerden kalıcı bir sonuç elde edememişlerdir. Oluşturulan ittifakların düzenleyicisi olarak Papalık sürekli başat rol oynamıştır. Büyük ümitlerle yapılan Haçlı seferleri Hristiyanlığın dogmalarının sorgulanması ve papalığın prestijini kaybetmesine yol açmıştır. Haçlılar askerî açıdan başarısız olmakla birlikte İslam dünyasından öğrendikleriyle medeniyete kapı aralamışlardır. Baskıdan kurtulmak için Osmanlıyı davet eden Balkan halkları devlete vergi bağıyla bağlanmış, baskı ve sınırlamayla karşılaşmamıştır.

Öyle ki Balkanlarda baş gösteren ilk isyan olan 1804 Sırp isyanı da devletten ayrılma teşebbüsü olmayıp yeniçerilerin serkeşliklerine karşı bir direniş olmuştur.

Viyana Kongresi'nde özgüveni artan Çarlık sıcak denizlere inmenin en maliyetsiz yolu olarak kendi desteğiyle kurulacak devletlerden geçeceğini düşünmüş ve adım adım projelerini hayata geçirmeye başlamıştır. Rusya'nın nüfuz mücadelesi Balkanlarda Avusturya'yı rahatsız etmiş, İngiltere ve Fransa Rusların Akdeniz'e inmesini istememiştir. Avrupa devletleri nüfuz mücadele alanına dönen Osmanlı topraklarından kopmaları desteklemekle birlikte, bağımsızlık elde eden bölgelerde Rusya'nın etkin olmasına müsaade etmemişlerdir. Rusya, dağılmasına destek sağladığı Osmanlı topraklarında beklediği kazancı elde edememiştir.

Napolyon Savaşlarının sona erdiği 1815'den itibaren Rusya büyük devletler sınıfına girdiği halde, hakimiyet alanını genişletmek amacıyla yaptığı savaşlar ve oluşturduğu ittifaklara rağmen 1815'deki batı sınırlarıyla 1914'deki sınırları hemen hemen aynıydı (Bolsover, 1966, s.265). Avrupa devletleri Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki yıkıcı faaliyetlerine göz yummuşlar ancak Osmanlıdan kopan coğrafyaların doğrudan Rusya'nın kontrolüne girmesine izin vermemişlerdir. Sonuç olarak 16-20. yüzyıl arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 12 savaş yaşanmasına rağmen Rusya, Şark Meselesini kendi lehine neticelendirememiştir. Rusya I. Dünya Savaşı'nda son hamlesine hazırlanmış ancak komünizm, Çarlığı sonlandırmıştır. Avrupa siyasi haritası, dünya savaşı sonrasında yeniden şekillendirilirken Rusya denklemin dışında bırakılmıştır. Avrupa devletleri kominizim akımının kendi ülkelerinde hayat bulmasını önlemek için Rusya'ya karşı hasmane bir tutum sergilerken, Ruslar yeni rejimi öncelikle kendi ülkelerinde yerleştirmek için savunmaya çekilmişlerdir.

Kaynakça

- Armaoğlu, Fahir (1997). 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2020). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914, İstanbul: Kronik Kitap.
- Ateş, Toktamış (2009). Siyasal Tarih, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 76, Tarih 9, 3.Baskı.
- Beydilli, Kemal (2007). Paris Antlaşması, <https://islamansiklopedisi.org.tr/paris-antlasmasi> Erişim tarihi: 20.04.2024.
- Bolsover, George Henry (1966). 1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına bir Bakış (çev.Y. T. Kurat). Belleten, 30 (118), ss.265-290.

- Djuvara, T.G; Şekip, Emir (1979). Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan Haçlı Taassubu-Türkiye Düşmanlığı, (Çev) Yakup Üstün, İstanbul: Damla Yayınevi.
- Hayrettin Bey, (ty). Kırım Harbi, 1001 Temel Eser, Baskıya Hazırlayan: Şemsettin Kutlu, Tercüman, Kervan Kitapçılık.
- Kodaman, Bayram, (2014). "Türk-Ermeni İhtilâfinin Başlangıcı (1878-1897)", (ed.) Mehmet Metin Hülâgü...[ve başk], Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: Kilise ve Milliyetçilik, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kohn, Hans (1991). Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği, (Çev) Agah Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 3.Baskı.
- Kurat, Akdes Nimet, (2014). Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı.
- Ortaylı, İlber, (2020). Avrupa ve Biz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Saray, Mehmet (1998). Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Vernadsky, George, (2019). Rusya Tarihi, (çev.) Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Uçarol, Rifat (2006). Siyasi Tarih (1789-2001), 6. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- Yurdusev, A. Nuri, (ty). Fransız Devrimi, Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/fransiz_devrimi, Erişim tarihi:01.02.2024.